

НОВІ ГАЛУЗІ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316

Ю.П. КОВАЛЕНКО

ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ СОЦІОЛОГІЇ

Статтю присвячено питанням впливу гендерних стереотипів на соціалізацію людини, дослідженням гендерних стереотипів у вітчизняній та зарубіжній соціології. Проаналізовано поняття “стереотип”, “гендерний стереотип”, “мускулінність”, “фемінність”. З’ясовано причини зародження та оновлення соціальних стереотипів. Підбито підсумки впливу гендерних стереотипів на гендерні відносини між чоловіком та жінкою, розглянуто їх наслідки в повсякденному житті.

Ключові слова: стереотип, гендерний стереотип, соціальний стереотип, мускулінність, фемінність, соціалізація.

Гендерні відносини є предметом дослідження багатьох гуманітарних дисциплін, а саме: соціології, психології, культурології, філософії. Для сучасної соціології характерні дослідження гендерних відносин, які пов’язані переважно з проблемою кризи ідентичності, постмодерністським переосмисленням мови, влади, сексу. Сьогодні людина живе в досить не простих умовах розірваної свідомості постмодерну й моделями розпізнавання для неї є стереотипи масової культури. Масова культура діє через систему стереотипів, які працюють автоматично (наприклад, у телерекламі). Усувається потреба мислення. Людина, втрачаючи історичну пам’ять, заглиблюється у світ відчуттів і емоцій.

Мета статті: виявити проблемні питання досліджень гендерних стереотипів у вітчизняній та зарубіжній соціології; розкрити вплив гендерних стереотипів на соціалізацію людини; проаналізувати поняття “стереотип”, “гендерний стереотип”, “мускулінність”, “фемінність”, з’ясувати причини зародження та оновлення соціальних стереотипів, наслідки впливу гендерних стереотипів на гендерні відносини між чоловіком та жінкою в повсякденному житті.

Функціонування гендерної концепції здійснюється за допомогою стереотипів. Гендерні стереотипи – це один із видів соціальних стереотипів, заснований на прийнятих у суспільстві уявленнях про “маскулінне” й “фемінне”. Під соціальним стереотипом зазвичай розуміють стандартизований, стійкий, емоційно насичений, ціннісно визначений образ [1; 2; 5]. Гендерні стереотипи значно впливають на процес соціалізації людини та визначають її напрям. Стереотипи як стійкі когнітивні механізми, тісно пов’язані

з пам'яттю, залежать від безсвідомих фіксацій та архетипів. Архетипи є основними каналами відповідних форм духовності та смислоутворювальних структур надсвідомості [4, с. 2].

Стереотип є простим зв'язком “стимул – реакція” та формою комунікації, зразком для наслідування, що характеризує, передусім, ступінь соціалізації людей [4, с. 13].

Зацікавленість учених у дослідженні стереотипів гендерної свідомості зумовлена існуючою ситуацією, що впливає на зміни формування образів сприйняття людиною навколишньої дійсності.

Це пов'язано з невизначеністю та внутрішньою розбіжністю зразків розпізнання, які найбільш тонко розкривають себе у відносинах чоловіків та жінок.

Особливостями соціального стереотипу як регулятора соціальних відносин є феномен поляризації якостей людини (як головного соціального об'єкта й основного змісту стереотипу) і тверда фіксованість такої полярної дихотомії [10, с. 11]. О.О. Гаврилиця дає визначення: стереотипи – це готові шаблони, “ливарні форми”, у які відливаються потоки суспільної думки [6, с. 92]. Суспільна думка відображається соціальними стереотипами у двох особливостях: існування гранично стандартизованих і спрощених форм вираження й заданість, первинність цих форм стосовно конкретних процесів або актів спілкування. Статистично середню думку суспільства виділяє стереотип, він задає норму, спрощений або усереднений до краю зразок соціально схвалюваної або соціально допустимої поведінки [6, с. 92].

Шаблони, у тому числі вербальні, передують самій дії: кожен індивід (група, покоління), вступаючи в соціальне середовище, змушений вибирати з готового набору стереотипів. Стереотипи суспільної думки зароджуються й оновлюються засобами та середовищем самого спілкування, у тому числі мас-медіа. Соціальні стереотипи впливають на ситуацію, якщо не просте явище спрощується до знайомого і звичного зразка, узятого з арсеналу історичної пам'яті, відомого іншого прикладу, аж до міфологічних схем. У таких процесах пізнання заміняє розуміння. А також стереотип може виступати і поштовхом до дії: люди пізнають уже знайомі образи та намагаються впливати на них, щоби бути зрозумілими для інших і себе [10, с. 12].

Одним із перших вітчизняних учених, що зробив акцент на проблемах гендерних стереотипів, був І.С. Кон. Розглядаючи традиційну систему диференціації гендерних ролей і пов'язаних з ними стереотипів маскуліності – фемінності, він виділив такі характерні ознаки:

- чоловічі й жіночі види діяльності та особистих якостей розрізнялися дуже різко й здавалися полярними визначеннями;
- ці розбіжності освячувалися релігією або посиленнями на природу і подавалися непорушними;
- чоловічі й жіночі функції були не просто такими, що взаємодоповнюються, а й ієрархічними: жінці надавалася залежна, підлегла роль, тому

навіть ідеальний образ жінки конструювався з погляду чоловічих інтересів [7, с. 177].

Але із часом у культурі зміст стереотипних образів стосовно ідеалів маскулінності і фемінності змінилися. Шаблонні набори соціально-позитивних рис чоловіка й жінки перестають здаватися полярними, взаємовиключними, і відкривається можливість найрізноманітніших індивідуальних їх поєднань [10, с. 15].

Як у зарубіжній, так і у вітчизняній соціології проблеми статі, статевої диференціації, статевої ідентифікації, статевої соціалізації вивчено досить детально.

Проте у контексті гендерних ролей і соціальних стереотипів гендерні стереотипи, а саме їх природа, зміст, функції, джерела передача з покоління в покоління, у вітчизняній соціології вивчені недостатньо, ще менше уваги приділено особливостям їх змісту в представників різних культур.

Перші дослідження гендерних стереотипів А. Шерріфс та Дж. МакКі [12, с. 356] були пов'язані з виокремленням смислових характеристик статево-рольових стереотипів, із часом з'явилися спроби виділити основні функції гендерних стереотипів [13, с. 140]. Суцільною течією перших досліджень є пошук розбіжностей в описі статей, що обмежено впливом загальної теорії статевої диференціації [10, с. 16].

Згодом з'явилися дослідження, що пояснюють природу статево-рольової стереотипізації з погляду теорії каузальної атрибуції К. Деукс [9, с. 9], теорії соціальної ідентичності, функціональної теорії атитюдів [9, с. 9].

Початкові наукові дослідження статево-рольової стереотипізації були пов'язані зі спробами виокремити типові розбіжності, стосовно уявного образу жінок і чоловіків один про одного і про себе. У 1957 р. Дж. МакКі й А. Шерріфс встановили висновки цих досліджень, що нормований чоловічий образ – це набір рис, пов'язаний із соціально необмежувальним стилем поведінки, компетенцією та раціональними здібностями, активністю й ефективністю [13, с. 142]. Типово жіночий образ, навпаки, включає соціальні та комунікативні вміння, теплоту й емоційну підтримку. При цьому перебільшене виділення як типово маскулінних, так і типово фемінних рис зображується вже негативно: типово негативними якостями чоловіки визнаються брутальність, авторитаризм, зайвий раціоналізм тощо, жінок – формалізм, пасивність, зайва емоційність. Дж. МакКі й А. Шерріфс зробили такий висновок: узагалі чоловікам приписується більше позитивних рис, ніж жінкам. Зрештою, ці дослідники виявили, що чоловіки показують більшу узгодженість, що стосується типово чоловічих якостей, ніж жінки – жіночих [13, с. 143].

На початку 1960-х рр. значної популярності набувають дослідження стереотипних “зображень” про здібності чоловіків і жінок, їх компетентності в різних сферах діяльності і підстави їхніх професійних здобутків.

За радянських часів з'являються праці І.С. Кона, які поставили деякі теоретико-методологічні проблеми, пов'язані з вивченням психології статевої диференціації й статевих відмінностей. І.С. Кон зазначає, що

“психологічна наука не може цілком ігнорувати таку фундаментальну біосоціальну властивість, як стать” [7, с. 178]. Теоретична недооцінка проблем статі практично обернулася тим, що традиційно чоловічі властивості та зразки поведінки мимоволі приймаються й видаються за універсальні. У результаті такого підходу довгий час у психології практично всі узагальнення будувалися на основі даних, отриманих від осіб чоловічої статі, “людська норма” була фактично “чоловічою нормою” [7, с. 178].

Досить багато авторів вважають, що значення статево-рольових стереотипів може бути застосоване не тільки до опису когнітивно-емоційної сфери людини, а до поведінки, що безпосередньо спостерігається [10, с. 11]. Дедалі популярнішими стають також дослідження ретрансляційної функції статево-рольової стереотипізації. Як правило, обговорюються питання про те, як різні соціальні інститути, література, мистецтво, засоби масової інформації сприяють (або перешкоджають) утворенню й поширенню статево-рольових стереотипів.

Другим дуже важливим напрямом у вивченні ретрансляційної функції статево-рольової стереотипізації пов'язаний з генетичними, віковими аспектами проблеми. Досліджується роль статево-рольових стереотипів у формуванні й розвитку гендерної ідентичності в дитячому та підлітковому віці [8, с. 167].

Досить цікавими є дослідження застосування теорії соціальної ідентичності, розробленої Дж. Тернером і Г. Тежфелом, до пояснення процесу статево-рольової стереотипізації [11, с. 117]. Досить важливим для цієї теорії є приписування функції диференціації соціальних стереотипів. Вона полягає в прагненні мінімізувати розбіжності між членами, що входять до тієї самої групи, і максимізувати розбіжності між членами протилежних груп [1]. Для теорії соціальної ідентичності значним пунктом є також зображення тих потенційних стратегій, що можуть бути використані у взаємодії груп, що мають відмінний соціальний статус. К. Гучі, спираючись на цю теорію, зазначав, що чоловіки й жінки можуть бути розглянуті загалом як соціальні групи, що мають різний соціальний статус з усіма наслідками, що звідси випливають. Групи з високим статусом, як правило, оцінюються термінами компетентності й економічного успіху, а з низьким статусом – термінами теплоти, добросердя, гуманності тощо. З міркувань автора, позитивні риси жіночого стереотипу (теплота, емоційна підтримка, поступливість і тощо) – це типова компенсація за відсутність досягнень у “силовій позиції”. Виділені в ряді досліджень факти про те, що жінки відрізняються від чоловіків прагненням переоцінювати чоловічі досягнення та достоїнства й недооцінювати свої власні також інтерпретуються К. Гучі як прямий наслідок відмінностей у соціальному статусі: жінки ніби переймають розуміння та уявлення світогляду більш високостатусної групи чоловіків. Як у членів групи з нижчим статусом, у жінок, порівняно із чоловіками, менше розвинене почуття ідентифікації зі своєю групою, чим і пояснюються багато змістовних і структурних характеристик статево-рольових стереотипів, у тому числі менша узгодженість уявлень жінок про самих себе, нижча самооцінка тощо [11, с. 118].

Вивчаючи проведені дослідження в галузі гендерних стереотипів, В.С. Агеев зазначає таке:

– дослідження статеворольових стереотипів у зарубіжній соціології характеризується описом головних змістовних особливостей стереотипу, поясненням природи й функцій статеворольової стереотипізації. Проте рекомендовані на Заході пояснювальні моделі виявляються багато в чому однобічними й частковими через обмеженість загальних методологічних принципів. В одних моделях єдиними детермінантами статеворольової стереотипізації є винятково когнітивні чинники, в інших – справа зводиться до спрощено зрозумілих соціальних чинників [1];

– у зарубіжних дослідках, що стосуються статеворольових стереотипів, досить поверхово зачіпається питання щодо об'єктивно існуючих статевих розбіжностей, зумовлених статевим диморфізмом, біологічною доцільністю спеціалізації статей у процесі репродуктивної діяльності. Постійно йдеться про образні, а не про дійсно існуючі розбіжності між статями. Тоді як одне із центральних завдань – з'ясувати, наскільки стереотипи відповідають реальності, якою мірою вони хибні або правильні. Дійсно наукове вивчення статеворольової стереотипізації вимагає інтеграції принаймні трьох рівнів пояснення: біологічного, психологічного й соціального. Статеворольові стереотипи мають бути проінтерпретовані спільно як наслідок статевого диморфізму, відповідних психологічних розбіжностей, соціальних і культурно-історичних чинників.

Науковці 1980-х рр., які досліджують гендерні розбіжності, намагалися “поглиблювати уявлення про рівність статей”, спростовуючи стереотипи [10, с. 22]. Поступово у 1980-х і 1990-х рр. значна кількість наукових винаходів виявили гендерні відмінності, що стали не менш значними, ніж “суттєві” поведінкові, які досліджували в інших галузях соціології, психології [10, с. 22]. Окремі наукові винаходи підтвердили стереотипні відображення про стать, виявивши той факт, що жінки загалом менш агресивні, більш схильні до опіки і більш чуттєві [14, с. 120].

Висновки. Досліджуючи гендерні стереотипи, науковці прийшли до такого результату: є сильно виражені гендерні стереотипи, і, як правило, члени групи, в якій діють стереотипи, поділяють їх.

Чоловіки ставляться негативно до роботи їхніх дружин, це пов'язано переважно з традиційними статеворольовими установками чоловіків на родину й місце в ній жінки. Світогляд традиційно поділяють на сфери – чоловічу та жіночу. Типовими для чоловіка є схильність до самоствердження, інструментальна поведінка, володіння ситуацією та прийняття остаточного рішення, тоді як для жінки сприйнятливі до “поведінки опіки” [10, с. 22].

Таким чином, робота – світ чоловіка, а дім – світ жінки. У випадку, якщо жінки працюють поза домом, відповідальність за домашні справи й виховання дітей, панування чоловіка як головного в родині зазнає значних змін, як правило, чоловіча влада зменшується [10, с. 23].

Принаймні більша частина чоловіків, схвалює концепцію: “Дружині дається право на рівну з чоловіками участь у професійній діяльності з виключним правом на домашню працю” [3, с. 66].

Список використаної літератури

1. Агеев В.С. Психологическое исследование социальных стереотипов [Электронный ресурс] / В.С. Агеев. – Режим доступа: <http://psyfactor.org/lib/stereotype6.htm>.
2. Алексієнко О.О. Інтерсуб’єктивність: естетико-психологічний аналіз : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.08 / О.О. Алексієнко – К., 2000. – 166 с.
3. Арутюнян Ю.В. Этносоциология : учеб. пособ. для вузов / Ю.В. Арутюнян, Л.М. Дробижина – М. : Аспект-Пресс, 1988. – 271 с.
4. Бондар Г.Г. Концептуалізація детермінації гендерної нерівності в українському суспільстві : автореф. дис. ... канд. соц. наук : 22.00.01 / Г.Г. Бондар ; Класичний приватний ун-т. – Запоріжжя, 2012. – 20 с.
5. Васильченко О.М. Психологічні особливості сучасних українки і українця (етносоціальні уявлення студентства) / О.М. Василенко // Жінка в державотворенні України. Уряду України. Президенту та законодавчій владі. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників : Міжвідомчий наук. збірник. – К. : Науково-дослідний інститут “Проблеми людини”, 2001. – Т. 23. – С. 249–254.
6. Гаврилица О.А. Ролевой конфликт работающей женщины: дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.05 / О.А. Гаврилица. – М., 1998. – 167 с.
7. Гурко Т.А. Социология пола и гендерных отношений / Т.А. Гурко // Социология в России / под ред. В.А. Ядова. – 2-е изд., перераб. и допол. – М. : Институт социологии РАН, 1998. – С. 173–195.
8. Коломинский Я.Л. Ролевая дифференциация пола у дошкольников / Я.Л. Коломинский, М.Х. Мелтас // Вопросы психологии. – 1985. – № 3. – С. 165–171.
9. Коростелина К.В. Психология социальной идентичности : автореф. дисс. ... д-ра психол. наук : 19.00.05 / К.В. Коростелина. – К., 2003. – 30 с.
10. Пампуха Л.О. Гендерні стереотипи в структурі рольового конфлікту жінки–керівника : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Л.О. Пампуха ; Східноукраїнський національний університет імені В. Даля. – Луганськ, 2006. – 32 с.
11. Сушков И.Р. Социально-психологическая теория Джона Тернера / И.Р. Сушков // Психол. журн. – 1993. – Т. 14. – №3. – С. 115–125.
12. Mckee J.P. The differential evaluation of males and females / J.P. Mckee, A.C. Sherriffs // of Personality, 1957. – V. 25. – P. 356–371.
13. Williams J.E. Sex stereotypes in Frans, Germani and Norway / J.E. Williams, J.T. Daws, D.L. Best, C. Tilquin, F. Wesley, T. Bjerke // R. of cross-cultura ps, 1979. – P. 133–156.
14. Borman K. Women in the workplace: effects on families / ed. by K. Borman, D. Quarm, S. Gildeonse. – N. J. : Prentice-Hall, 1984. – 178 p.

Стаття надійшла до редакції 15.07.2013.

Коваленко Ю.П. Исследования гендерных стереотипов в отечественной и зарубежной социологии

Статья посвящена вопросам влияния гендерных стереотипов на социализацию человека, исследованиям гендерных стереотипов в отечественной и зарубежной социологии. Проанализированы понятия “стереотип”, “гендерный стереотип”, “мускулинность”, “фемининность”. Выявлены причины зарождения и обновления социальных стереотипов. Подведены итоги влияния гендерных стереотипов на гендерные отношения между мужчиной и женщиной, рассмотрены их последствия в повседневной жизни.

Ключевые слова: стереотип, гендерный стереотип, социальный стереотип, мускулинность, фемининность, социализация.

Kovalenko Y. The study of gender stereotypes in domestic and foreign Sociology

Article deals with the impact of gender stereotypes on socialization, the study of gender stereotypes in domestic and foreign sociology. Dismantled the term “stereotype”, “gender stereotype”, “muskulinnist”, “femininity”. The reasons for the emergence and renewal of social stereotypes. The results of the impact of gender stereotypes on gender relations between men and women and their consequences in everyday life.

Key words: *stereotypes, gender stereotypes, social stereotypes, muskulinnist, femininity, socialization.*